

**Uniwersytet
SWPS**

dr hab. Katarzyna Januszkiewicz, prof. Uniwersytetu SWPS
Katedra Zarządzania
Wydział Nauk Społecznych w Warszawie
Uniwersytet SWPS

**Recenzja pracy doktorskiej
mgr Bożeny Małgorzaty Czerkawskiej
pt. „Determinanty rozwoju przedsiębiorstw społecznych w
Polsce” napisanej pod kierunkiem
dr hab. Renaty Lisowskiej, prof. UŁ**

Podstawa wykonania recenzji

Recenzję wykonano w związku z pismem z dnia 25/07/2023 roku Przewodniczącej Komisji UŁ do spraw stopni naukowych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości.

1. Wybór tematu i zakres dysertacji

Problematyka podjęta w rozprawie Magister Bożeny Małgorzaty Czerkawskiej mieści się w ramach dyscypliny nauki o zarządzaniu i jakości. Temat jest aktualny i wpisuje się w nurt rozważań zaadresowanych do specyficznej grupy problemów badawczych, w tym przypadku podmiotów określanych jako przedsiębiorstwa społeczne. Wybór tematy należy zatem uznać za uzasadniony.

Na szczególne podkreślenie zasługuje jasno określony przedmiot

**Uniwersytet
SWPS**

badania, który Doktorantka definiuje już na stronie 6, wskazując, że „*Problematyka badań (...) dotyczy przedsiębiorstw społecznych w Polsce, motywów rozpoczynania działalności gospodarczej w tej formie, determinantów rozwoju przedsiębiorstw społecznych, oferowanego dla tych podmiotów wsparcia publicznego oraz ich poziomu przewagi konkurencyjnej*”. Tak wyraźne określenie ram poznawczych, ustawia od początku zakres podejmowanych rozważań, nakładając tym samym logiczne ograniczenie na szeroko sformułowany temat determinant rozwoju. .

Recenzowana praca ma charakter teoriopoznawczy i użyteczny. Z perspektywy teoretyczno-poznawczej o wartości pracy decyduje oparte o zidentyfikowaną lukę teoretyczną (str. 6) określenie ram teoretycznych i interpretacyjnych omawianych pojęć (o czym będzie mowa w dalszej części recenzji). Natomiast z perspektywy empirycznej, wywiedzione z terenu badawczego rekomendacje dla praktyki.

Uwzględniając powyższe należy stwierdzić, iż tytuł (temat) rozprawy doktorskiej został sformułowany w sposób zrozumiały, z jednoczesnym zasygnalizowaniem podjętego problemu badawczego

2. Metodyka badawcza (cele, pytania badawcze i hipotezy badawcze)

Na wstępie tej części oceny, chciałabym zaznaczyć, że rozprawa napisana jest w sposób jasny i uporządkowany. Systematyczne rozpoznanie problemu pozwoliło Doktorantce na zaprojektowanie i przeprowadzenie procesu badawczego, którego zwieńczeniem była realizacja założonych w pracy celów.

**Uniwersytet
SWPS**

Na podkreślenie w sposób szczególny zasługuje:

- syntetyczne a zarazem wyczerpujące przedstawienie wyników badań ilościowych w rozdziale 4; zarówno analizy opisowe jak i analiza zależności zawierają prezentację i omówienia kluczowych dla weryfikacji hipotez danych, wraz z uzasadnieniem wykorzystanych narzędzi;
- wykorzystanie zróżnicowanego aparatu badawczego, w tym łączenie podejścia ilościowego i jakościowego (do tego punktu zgłaszam jednak również pewne zastrzeżenie, ale o tym w dalszej części recenzji);
- jasne i uporządkowane przedstawienie rezultatu prac dla zidentyfikowanych obszarów (I-VII) zarówno w kontekście wyników analiz materiału empirycznego pozyskanego podczas badań ilościowych (str. 276-287), jak i jakościowych (str. 312-319). Ta część pracy wzbogacona jest również o bardzo sprofilowane rekomendacje dla praktyki zarządczej (w odniesieniu do każdego z obszarów), co dodatkowo podnosi wartość użyteczną pracy; w kontekście tej części zgłaszam drobną sugestię, że warto potraktować te rekomendacje łącznie, dokonanie takiej syntezy byłoby ciekawą klamrą spinającą całość pracy;
- Doktorantka podjęła próbę przeprowadzenia badania pełnego, znając uwarunkowania i ograniczenia badań empirycznych, brak spełnienia tego kryterium nie jest mankamentem pracy, tym bardziej, że w analizie wyników Doktorantka stara się konsekwentnie unikać uogólniania i generalizacji wyników;
- bardzo mocną stroną pracy jest również sposób prowadzenia

**Uniwersytet
SWPS**

narracji, który świadczy o dojrzałości poznawczej Doktorantki i jej przygotowaniu do podejmowania problemów badawczych, które jeszcze nie są w wystarczającym stopniu osadzone w teorii i praktyce zarządczej.

Ogólna ocena pracy w warstwie metodycznej jest zatem pozytywna, zgłaszam jednak jednocześnie kilka zastrzeżeń poniżej.

W recenzowanej pracy wskazano trzy luki w obszarze nauk o zarządzaniu i jakości (str. 6-7): lukę teoretyczną, lukę empiryczną oraz praktyczną, których wypełnienie w pewnym stopniu ma przynieść praca. Ta konstatacja stanowi podstawę do prowadzonych w dalszej części rozprawy rozważań. Ich uzupełnieniem są problemy, które Doktorantka formułuje na stronie 7 (pięć pytań badawczych) oraz celu głównego pracy (str. 7) i pięciu celów szczegółowych, a w konsekwencji hipotezy głównej pracy oraz trzech hipotez szczegółowych.

W tym miejscu chciałabym zgłosić uwagę dotyczącą sposobu sformułowania hipotezy głównej oraz hipotez szczegółowych nr 2 i 3. Hipoteza główna w brzmieniu „*Rozwój przedsiębiorstw społecznych w Polsce jest kształtowany przez determinanty wewnętrzne i zewnętrzne zarówno pozytywne, jak i negatywne*” (str. 8), jest w moim przekonaniu sformułowana w sposób zbyt oczywisty i zachowawczy. Zdanie to można odczytywać, jako założenie pracy, stanowiące podstawę do dalszych eksploracji dotyczących znaczenia i roli poszczególnych czynników (zewnętrznych/wewnętrznych i pozytywnych/negatywnych).

Nieco innego rodzaju błędem jest włączenie w hipotezy szczegółowe (nr 2 i 3) dwóch elementów, które co do zasady powinny być

**Uniwersytet
SWPS**

przedmiotem oddzielnej weryfikacji. Finalnie tak właśnie Doktorantka postąpiła w części empirycznej, jednak brzmienie wskazanych hipotez niesie inną treść. Taki sposób formułowania hipotez jest przez niektórych badaczy traktowany jako błąd formalny, ja z uwagi na dalsze postępowanie w części analitycznej Doktorantki i liczne dowody uważności metodologicznej stawiam tą uwagę w charakterze polemicznym.

Trzecia uwaga dotyczy włączenia w procedurę badawczą komponentu ilościowego i jakościowego. Zróżnicowana kompozycja aparatu poznawczego jest coraz częstszą praktyką w naukach o zarządzaniu i jakości. Podejście takie jest wykorzystywane w celu triangulacji danych lub w ramach jednej ze strategii badawczych, gdzie kolejność zastosowanych podejść jest podyktowana celowością ich wykorzystania. W przypadku recenzowanej pracy zestawienie tych dwóch komponentów nie jest do końca oczywiste. Doktorantka wskazuje co prawda, że jej intencją jest triangulacja, jednak nie odnajduję w pracy wystarczających przesłanek na spełnienie tej deklaracji. Komponent jakościowy w zasadzie nie jest uwzględniony w procesie weryfikacji hipotez, dlatego przyjmuję, że stanowi raczej dodatkową ilustrację dla realizacji celu pracy (analiza *case study*, identyfikacja dobrych praktyk), a nie kompatybilny element w procesie testowania hipotez. Nasuwa się zatem pytanie, dlaczego Doktorantka zdecydowała się właśnie na takie rozwiązanie, a nie na przykład na jedną ze strategii badań mieszanych wskazywanych między innymi przez Creswella (sekwencyjną strategię eksplanacyjną, czy sekwencyjną strategię eksploracyjną)? Jest to oczywiście kwestia decyzji badacza, ciekawa jednak jestem, czy i jakie alternatywy były brane pod uwagę i co zaważyło na ostatecznym wyborze.

**Uniwersytet
SWPS**

3. Struktura i układ treści rozprawy

Dysertacja liczy 360 stron i składa się z pięciu części, wstępu, podsumowania, bibliografii, wykazu tabel i rysunków, załączników oraz abstraktu w języku polskim i angielskim.

Układ i zakres omawianych w kolejnych częściach pracy treści należy uznać za prawidłowy i pozostający w ścisłym związku z celami pracy.

W rozdziale pierwszym zaprezentowano podstawowe informacje dotyczące przedsiębiorstwa społecznego. Doktorantka przedstawia tu ramy definicyjne i interpretacyjne pojęć, odnosząc się do najważniejszych prac naukowych z tego obszaru. Wskazuje i sygnalizuje jednocześnie pewne nieścisłości i problemy terminologiczne. Z korzyścią dla pracy jest wyraźne zawężenie problemu badawczego do specyfiki przedsiębiorstw społecznych.

Rozdział drugi składa się z czterech części, w których Doktorantka bardzo umiejętnie prowadzi narrację na temat sytuacji formalno-prawnej przedsiębiorstw społecznych w Polsce, lokując swoje rozważania na tle wybranych krajów Unii Europejskiej.

W tym miejscu chciałabym zwrócić uwagę, na pogłębione i szerokokontekstowe podejście do omawianych zagadnień. Doktorantka w bardzo sprawny i ciekawy sposób przeprowadza czytelnika przez regulacje legislacyjne (odnosząc się również do danych historycznych), koncentrując się w ostatniej części tego rozdziału na możliwościach wsparcia systemowego dla omawianych podmiotów.

W rozdziale trzecim zaprezentowana została metodyka badań

**Uniwersytet
SWPS**

własnych. Rozdział ten ma charakter systematyzujący i ze względu na zróżnicowanie wykorzystanych w procesie metod i technik, wydaje się być kluczowy dla właściwego zrozumienia treści z rozdziału czwartego i piątego, w których Doktorantka przedstawia kolejno wyniki badań ilościowych i jakościowych.

Chciałabym w tym miejscu podkreślić znaczenie dla dysertacji rozdziału czwartego, w którym Doktorantka dokonuje pogłębionej analizy stymulatorów i barier rozwoju przedsiębiorstw społecznych w Polsce. Szczególnie ważne są oparte na wynikach badań empirycznych refleksje dotyczących stymulatorów i inhibitorów rozwoju w zależności od etapu rozwoju przedsiębiorstwa, czy zasięgu prowadzonej działalności. Owa immersja w temat, stanowi ciekawe odbicie prowadzonej przez Doktorantkę refleksji od ogólnych najczęściej rozważań prowadzonych w literaturze przedmiotu. Dostrzeżenie heterogeniczności omawianych podmiotów i uwzględnienie zróżnicowanych charakterystyk w prowadzonej narracji znacząco podwyższa walory poznawcze pracy.

Kolejna część dysertacji - Podsumowanie, stanowi rekapitulację najważniejszych wniosków. Objętość tego fragmentu pracy może budzić pewne wątpliwości (6 stron). Należy jednak zauważyć, że zarówno w rozdziale czwartym jak i rozdziale piątym, znajdują się szczegółowe wnioski i rekomendacje, zatem celem podsumowania jest w tym przypadku końcowa refleksja, bez zbędnych powtórzeń. Przyjmuję decyzję o taki układzie i prezentacji treści jako dowód pewnej niezależności i autonomii badawczej, której manifestacją ma być również, zgodnie z obowiązującym w nauce zwyczajem, rozprawa doktorska.

**Uniwersytet
SWPS**

Kolejne części pracy, to wskazane na wstępie tego paragrafu bibliografia, wykaz tabel i rysunków, załączniki oraz abstrakty w języku polskim i angielskim.

4. Język i formalna ocena pracy

Pracę pod względem językowym i formalnym oceniam pozytywnie. Treści prezentowane są w przejrzysty sposób, a tekst często urozmaicony jest obiektami graficznymi – tabelami. Dla odbioru treści istotne znaczenie ma również ujednolicenie treści zarówno w zakresie czcionki, wielkości znaków i obiektów, jak i kolorystyki. Są to może elementy nie aż tak ważne dla oceny pracy naukowej, ale bardzo czasochłonne i finalnie wpływające na percepcję materiału.

Doktorantka konsekwentnie, nie wiem jednak czy słusznie, posługuje się w pracy określeniem stymulatory i bariery. Nie wchodząc zbyt głęboko w dyskusję na temat semantyki i zakresu pojęć, zgłaszam, że predykaty wykorzystane w procesie badawczym (zarówno teoretyczne, jak i empiryczne) skłaniają do konstatacji, że bardziej uzasadnionym rozwinięciem pojęcia „determinanty rozwoju” wskazanych w tytule pracy, byłyby określenia: stymulatory i inhibitory. Ponieważ jednak jest to kwestia rozstrzygnięć natury językowej, gdzie *usus* w zasadzie zrównuje kategorie „inhibitory” i „bariery”, pozostawię tą kwestię bez dalszego komentarza, nie włączając jej do oceny merytorycznej pracy.

W pracy zdarzają się drobne błędy stylistyczne i językowe, jednak są to drobne „potknięcia” nie wpływające na ogólną ocenę.

5. Wykorzystanie źródeł

**Uniwersytet
SWPS**

Doktorantka w pracy odwołuje się do bogatej literatury przedmiotu. Spis bibliograficzny zawiera odwołania do 276. Poza samą liczbą przywołań, na uwagę zasługuje:

- Adekwatność doboru źródeł – w pracy przywołano literaturę przedmiotu zgodną z tematyką pracy, przy uwzględnieniu wiodących dla problematyki publikacji;
- Aktualność – przywoływane w pracy pozycje w większości przypadków umożliwiają analizę problemu zgodnie z aktualnym stanem wiedzy;
- Zasięg – w pracy wykorzystano pozycje umożliwiające analizę problemu zarówno w kontekście lokalnym (regionalnym), jak i międzynarodowym, co znacznie poszerzyło pole refleksji;
- Zróżnicowanie – analizie poddano źródło naukowe, opracowania o charakterze administracyjno-regulacyjnym oraz opracowania praktyczne.

Konkludując ten punkt oceny, warto podkreślić, iż Doktorantka odwołując się do pozycji z różnych dyscyplin naukowych, często napisanych hermetycznym (np. prawniczym) językiem, porusza się w nich bardzo swobodnie i intencjonalnie wykorzystuje zawartą w nich wiedzę. Stanowi to doskonałe świadectwo komunikatywności intersubiektywnej Doktorantki i jej transdyscyplinarnego przygotowania do podejmowania tak ambitnych i złożonych problemów badawczych.

6. Wnioski i konkluzja końcowa

Wskazane powyżej sugestie i uwagi krytyczne nie zmieniają pozytywnej oceny pracy. Przedłożona do recenzji dysertacja spełnia

**Uniwersytet
SWPS**

ustawowe kryteria właściwe dla rozpraw doktorskich (Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce), to znaczy:

- wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości, o czym świadczy osadzenie rozważań na gruncie teorii,
- wykazuje umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez Doktorantkę, o czym świadczy przeprowadzenie procesu badawczego, którego rezultatem jest realizacja celów pracy,
- stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego z odniesieniem do rekomendacji dla praktyki zarządzania, o czym świadczy zawężenie pola refleksji do przedsiębiorstw społecznych i sformułowanie rekomendacji ich dotyczących,

co uzasadnia postawienie wniosku o przyjęcie rozprawy doktorskiej, dopuszczenie jej do publicznej obrony i kontynuowanie czynności w ramach przewodu doktorskiego Pani Magister Bożeny Małgorzaty Czerkawskiej.

Z uwagi na wskazane w recenzji walory poznawcze pracy, składam również formalny wniosek o wyróżnienie dysertacji Pani Magister Bożeny Małgorzaty Czerkawskiej.

Warszawa, 10/09/2023r.